

LBRIS

We know
books

Nicolae IORGA

ISTORIA ROMÂNILOR

Vol. I. Partea a II-a

SIGILIUL ROMEI

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

TABLA materiilor

Cartea I-a. **CUCERITORII**

CAPITOLUL I. Primul act al romanizării	7
CAPITOLUL II. Noile lupte în Balcani	20
CAPITOLUL III. Războiul civil roman și Sud-Estul european	29
CAPITOLUL IV. Apariția dacilor: epoca lui Burebista	34
CAPITOLUL V. Agonia traco-ilirică.....	47
CAPITOLUL VI. Lupta pentru coasta balcanică a Adriaticii și cucerirea liniei dunărene	54
1. Expedițiile lui Octaviu și Tiberiu	54
2. Opera îndeplinită.....	59
3. Regalitatea clientelară a tracilor și geții liberi	63
4. Geți fără rege în umbra Romei.....	68
5. Lumea dunăreană în oglinda poezilor	72
6. Romanizarea sud-dunăreană.....	94
7. Faste dunărene sub primii urmași ai lui August.....	101

Cartea a II-a. **ORÂNDUITORII**

CAPITOLUL I. Înainte de Traian.....	109
1. Ofensiva dacă: Măria Sa Decebal	109
2. Domițian restaurator al ordinii dunărene.....	121
3. Nouă confederație dacă a lui Decebal	139
CAPITOLUL II. Epopeea lui Traian	141
1. Spiritul romantic.....	141
2. Sufletul lui Traian.....	148
3. Campaniile de cucerire	152
CAPITOLUL III. Orânduirea Daciei	172
Măsurile militare	179
Problema colonizării.....	189
Zei	219
Orașele	238
Drumurile	253
CAPITOLUL IV. Caracterul material și moral al provinciei Dacia	263
Ostași inter-romani și țărani daci	282

Cartea a III-a. **APĂRĂTORII**

CAPITOLUL I. Întâiul secol de istorie politică a Daciei.....	297
1. Sub Împăratul Adrian	297
2. Noua Dacie a Antoninilor	306
3. A treia Dacie.....	321

Cartea a IV-a. **LICHIDAREA OFICIALĂ A DACIEI**

CAPITOLUL I. Problema dunăreană.....	341
CAPITOLUL II. Actul evacuării.....	358
CAPITOLUL III. Părerile asupra evacuării.....	373
 TABLA ilustrațiilor	 389

CAPITOLUL I.

Primul act al romanizării

O nouă perioadă în istoria lumii bogate în amestecuri care se relevă încet în mari sinteze din care se va desface un zdravăn neam de rezistență milenară se deschide prin apariția acelor care *întorc astfel vizita, câtva timp așa de amenințătoare, a lui Pir. Macedonia nu căzuse, ci Roma intrase în rolul ei, care era al lui Alexandru cel Mare.*

Am văzut cum pătrunderea Romei în Balcani a început prin cele două războaie ilirice (229-8 și 219 î.Hr.), de care am vorbit mai sus în legătură cu neamurile aborigene în peninsula din Răsăritul european. Până în secolul al II-lea Narona, Lissus, Salona, anumite insule aveau sub raport roman același aspect ca, mai târziu, în vremea dominației venețiene, aceleași cetăți sub raport italian.¹

Războaiele macedonene au făcut apoi cunoscute romanilor toate colțurile văilor din Apusul peninsulei balcanice, în prima jumătate a secolului al II-lea.

Îndată, precum Atena își aducea slugile și doicile din Tracia², ca astăzi venețienii din Friul, Roma va vedea întâi pe tracii, vânđuți, „pentru sare”, așa de rară în Balcani, unde se culege, în anumite locuri, din Mare, în luptele de gladiatori și a tremurat înaintea celui Spartacus, împărat al

¹ V. C. Daicoviciu, *Gli Italici nella provincia dalmata*, în *Ephemeris dacoromana*, IV, p. 63 și urm. (cea mai nouă expunere a acestei pătrunderi, sprijinită pe toată bibliografia anterioară). Cea mai depărtată pătrundere în adânc de la Narona spre Est, *ibid.*, p. 87.

² V. Tomaschek, *op. cit.*, I, p. 127.

robilor revoltați, al cărui nume trac amintește de al regalilor spartacizi de pe Bosfor. Trei ani de zile el putu să se opună legiunilor.¹

Mai târziu, August, intitulat, într-o inscripție, „biruitorul tuturor națiilor barbare”², va reprezenta nu numai, cum s-a spus cu dreptate³ – în ciuda șederii sale în Orient – *romanitatea* sau, cum zicem greșit⁴, occidentalismul, ci și *romanizarea*. La Seneca el apare ducând la „războaie străine oștile obosite de măcelul roman” și mergând până la Rin, Euftrat și Dunăre.⁵

Această romanizare va fi, de altfel, în legătură cu atmosfera mistică din această epocă, după marile vărsări de sânge ale războaielor civile, atmosferă pe care, în așteptarea „copilului”, a mântuitorului, n-o redă numai Virgiliu, într-un pasaj așa de bine cunoscut și de mult discutat, dar și o sumă de monede ale timpului, de la Caesar încoace, arătând cât de mult era dorită, până și în Pont, nu monarhia unui „rege” imposibil după legenda, acreditată, a trecutului, ci a tânărului „aion”, a „semizeului”, a „zeului prezent” începător de religie nouă, împăciuitor, armonizator, în forme de primitivism italic, legat de *Georgice* și de glorificarea epocii pur latine a lui Saturn.⁶

¹ Izvoarele (Apian, Florus, Plutarh, Orosiu), despre originea lui tracă la Mateescu, în *Ephemeris dacoromana*, I, p. 76, nota 2. Cf. și Cațarov, în *Bălgarsca Sbirscă*, IX, 1902. Un vestit gladiator Bithus pomenit de Horațiu (*Satyrae*, 1, 7, 20); v. și Mateescu, *l.c.*, p. 77. Și robi daci, *ibid.*, p. 78, nota 2 – Pentru numele de Spartacus, Mateescu, *l.c.*, p. 220, nota 4 – Pentru popularizarea, probabil pe aceeași cale, a numelui de Dac, v. *ibid.*, p. 208, nota 6. Chiar și cel de Agatârs, „Agatursus”, *ibid.*, p. 231 și nota 3.

² *Omnium barbararum gentium debellator*; *Rev. Arch.*, XX, 1924), p. 392, nr. 70.

³ V. R. Heinze, în *Kaiser Augustus*, *Hermes*, LXV (1930), p. 385 și urm.

⁴ Cf. Iorga, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, I, p. 305.

⁵ *De brevitae vitae*, 5.

⁶ V. Weinreich, *Antikes Gottmenschum*, în *Neue Jahrbücher*, 1926, p. 633 și urm.; Alföldi, *Der neue Weltherrscher der IV, Ekloge Vergils*, în *Hermes*, LXV (1930), p. 269 și urm. – Până și grosolanul Antoniu fuse-se un zeu și un „nou Dionisiu”; Ἀντωνίου θεός, νίος Διονόπος

Și o limbă latină latină artificială se va crea, cum o arată **un filolog**, și ea va căuta să se popularizeze și prin inscripțiile soldaților.

Dar de pe urma războaielor cu Ilirii și cu regii macedoneni și a unei „liberări” care însemna puțința străbaterii pașnice a elementului roman până la o anexare nu prea depărtată, *acest element începu de la sine, sub deosebite forme, să pătrundă în Balcani.*

La aceasta erau îndemnați, nu numai negustori, pe care-i putem urmări prin inscripții, dar și păstori și plugari.

Cei dintâi aflau în Pind condiții de transhumanță ca în Apenini, unde rătăcirile lor erau din ce în ce mai inacceptabile pentru o civilizație de mari exploatare în mâna bogătașilor. Ceilalți se vedeau izgoniți sau „cumpărați” de pe ogoarele lor de aceiași capitaliști care-și făceau vilele pe care le descrie un Cicerone, mai târziu un Pliniu cel Tânăr, servindu-se de sclavi, foarte numeroși, pentru toate treburile și după toate gusturile. Munca spornică a țăranilor liberi nu mai era necesară atunci când Roma și restul Italiei se hrăneau din proviziile pe care le trimiteau Sicilia, insulele Mediteranei, Egiptul. Ispita unei emigrări se producea deci în chipul cel mai firesc și ea a trebuit să aibă loc, deși asemenea lente strămutări nu se semnaleză în documente și nu se pomenesc în operele istoricilor, *povestirile locale neexistând, de altfel, în civilizația greco-romană.*

Cumpărarea în masă de către stat pentru distribuții a contribuit și ea la căutarea la întâmplare a grâului. „Agricultura italiană se dedicase aproape exclusiv culturii viței și măslinului”, producția nemăsurată a vinului ducând chiar la o criză, pe vremea lui Domițian.¹ Chiar măsurile ce vor fi

Jeanmarie, în *Rev. Arch.*, XIX (1924), p. 245. Și Caesar apare pe o monedă cu diademă; *Zeitschr. J. Num.*, IV (1877), p. 140. Frumos chip, p. 143. Pe alta, *ibid.*, V (1878), p. 245.

¹ Paribeni, *Optimus princeps*, I, p. 778. – Cf. Mommsen, *Die italische Bodentheilung und die Alimentartafeln*, în *Hermes*, 1884, și, mai de curând, De Pachtère, *La table hypothécaire de Veleia*, Paris 1920.

luate de Nerva și continuate de Traian *pentru a se ajuta prin împrumuturi lucrarea terenurilor părăsite și aceea de a se da burse copiilor de plugari*¹ arată la ce va fi redusă populația rurală din Italia.

Negustori romani care se așază în țări dușmane, ca la Marbod germanul, arată clar cum se făcea, și sub Imperiu, care se închidea strict în granițele sale, această penetrație.²

Apian³ spune că „bogații” gonind pe săracii țărani, lucrează mari terenuri cu oameni plătiți și chiar ciobani, scutiți de oaste.⁴

Trebuie să se primească această ipoteză, căci fără dânsa nu s-ar explica rapida deznaționalizare a tracilor, deznaționalizării de prima oară devenind ei înșiși un factor de ulterioară deznaționalizare, pentru ca avalanșa odată dezlănțuită să ducă și peste Dunăre limba, obiceiurile și numele românilor.

Astfel, Italicii ar apărea ca element constitutiv al popoului român și din Dacia, nu numai în starea pe care le-o creaseră, la începutul secolului al II-lea după Hristos, vicisitudinile pontice ale statului roman, dacă admitem, cum nici nu se poate altfel, o înceată străbateră, – întocmai ca în Provincia (Provence), care fără aceasta nu s-ar fi transformat într-un

¹ V. De la Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, p. 110 și urm. Încetul cu încetul aceasta devine „numai grădina Imperiului Roman”; Jung, *Romanische Landschaften*, p. 11.

² Tacit, *Annales*, II, 62. – Dar pentru posibilitatea unei rapide romanizări, v. cazurile din Spania și Panonia la Xenopol, *Teoria lui Rösler*, pp. 40-1. Σανπραγματουόμενοι Ῥωμαῖοι lângă Monastir; *Rev. Arh.*, 1934, p. 285. La Antigonía, de o parte orașul, de alta; *Bull. de corr. hell.*, XX (1896), p. 125.

³ *Bell. civ.*, I, 7. De pe vremea lui August legiunile sunt însă locale; L. M. Hartmann, în *Arch.-ep Mitt.*; XVII, p. 127. El apropie mărturia lui Apian de a lui Dio, despre folosirea soldaților de profesie, din garnizoanele de hotar. E vorba și de fiii de soldați (Hartmann, l.c., p. 127, nota 9). – De la 332, cum o arată constituția din *Cod. Theod.*, V, 9, 1, colonii și de pământ.

⁴ Ἀστρατεία; Apian, l.c.

chip atât de fundamental roman –, a elementului italian de caracter popular.

Am încercat demult să răspândesc această părere, sprijinită pe condițiile „sociologice” ale deznaționalizării: numărul covârșitor al celor ce deznaționalizează și necesitatea de a avea aceeași ocupație, deși ea n-ar fost primită decât ici-colo în străinătate, înrâurind la noi și cugetarea lui Pârvan, care însă, prin atitudinea luată față de ipotezele mele, s-a ferit a o discuta.

E sigur că de la o vreme o imigrație italică a trebuit să aibă loc, și în Apus și în Răsărit. Fenomen lent, de adâncime, ea nu putea să fie pomenită în izvoare care se ocupă numai de evenimentele politice. Viața de păstori transhumanți, imposibilă în Italia orânduită, a avut aceeași soartă sub unguri în Ardeal, ciobanul fiind trimis pentru iernat dincolo de munți, la noi, „barbarii”; sașii au o întreagă reglementare contra lor. Pentru păstori și pentru țărani, trecerea dintr-odată la viața de cetate în Roma, năvălită de toate neamurile – și de semiți, în proporție așa de mare, – era iarăși cu neputință.

Oricum, pe celălalt mal adriatic demult orașele primiseră, fără ordin de colonizare, o întreagă populație romană. În munții vecini, printr-un paralelism preistoric, aceeași transhumanță își perinda an de an mișcările pendulare. Scriitorii romani care vorbesc de agricultură îi descriu pe acești păstori din Pind întocmai ca pe semenii lor din Apenini. Imperiul, ca și țarii față de Siberia și Turkistan, n-a făcut, prin urmare, decât să urmeze expansiunea seculară a rasei. Și acolo unde încetase viața de stat a Ilirilor, plugul roman tăia pașnic brazda.

„Turmele mele”, citim în Varro, „iernau în Apulia și petreceau vara în munții Reatini”.¹ *Non omnis apta natio ad pecuariam*², decreta vechiul învățător al agriculturii romane pe vremea de mare putere țărănească a rasei, și el laudă pe ilirele bune și „pentru a paște turmele, și pentru a aduce

¹ Ed. Deux Ponts, I, p. 167.

² „Nu orice nație e potrivită pentru păstorit”; II, 10.

lemn de foc, și pentru a găti mâncarea, și pentru a păzi uneltele casei”, și el le arată născând în câmp și întorcându-se cu copilul în poală, „de parcă nu l-am născut, ci l-am găsit”. Pare că ar fi vorba de țărăncile noastre până astăzi. În ce privește această strămutare păstorească, e interesant și faptul că numai în românește grupul de oi se cheamă *turmă*, cuvântul având în limba latină un sens exclusiv militar.

Fig. 1. – Iuliu Cezar. *Zeitschrift für Numismatik*. IV, p. 143.

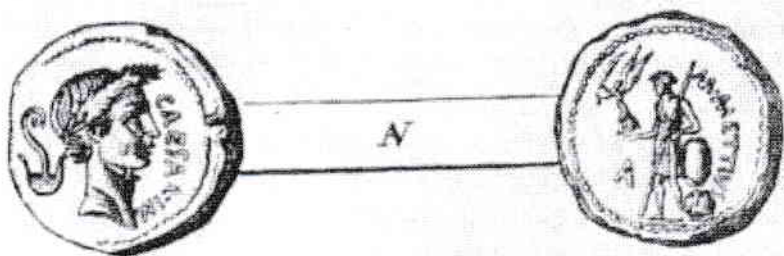

Fig. 2. – Iuliu Cezar. După Mionnet, *o.c.*, I, p. 81.

De altfel, alături de această penetrație de elemente agricole și păstorești, inițiativa negustorească, de care vorbeam mai sus, a fost semnalată în Iliric și până în Salonic, ca și în Vestul celtic, de Pârvan.¹ Ea vine și din alt Apus, aducând până în Moldova monedele de acolo.² De o linie de comunicație cu Egeea, la care s-au gândit unii cercetători pentru reale sau închipuite asemănări de artă³ nu e însă de vorbit.

¹ *Dacia*, II, p. 151 și urm.

² *Ibid.*, p. 155.

³ Minns, *o.c.*, p. 143.

Sprrijinul pentru această explicație pe care am încercat-o și m-am simțit dator s-o mențin vine din multe părți, unde nu se poate bănuî vreun interes național.

În Provincia galică dobândită de romani, Jullian înseamnă pe toți părăsiții veniți la un singur și rapid câștig: pe lângă proletarii, care voiau pământuri, pe lângă reprezentanți ai clasei de sus, care caută moșii, pe lângă funcționari, veniți să îmbogățească tezaurul, tot felul de exploatare de spețe deosebite: speculatori de capitaluri sosiți să caute o materie de pus în valoare, până la negustorii de sclavi, și, în sfârșit, simpli aventurieri.¹

Dar tot el vorbește despre „imigrația liberă” care „a în-doit sau completat colonizarea oficială”. Vin oamenii de la sine, spune istoricul francez, în al cincilea volum de sinteză din monumental a-și operă asupra patriei sale, și din cauza „reclamei făcute de învingător bogăției galice” – exact același caz se va întâlni apoi și în Dacia – și din cauza a ceea ce numește el „mizeria reală a regiunilor mai vechi ale Imperiului”, – ceea ce e pentru mine: lipsa de ocupație a miilor de oameni pe care lucrul prin sclavi, importul obiectelor de hrană și înlocuirea, – ca în Anglia secolului al XVIII-lea, unde satele dispar pentru creșterea parcului seniorial (un mare proprietar român foarte cult îmi arăta, înainte de război, regretul că din curtea lui „se vede satul”) – terenului cultivat prin marele domeniu seniorial, îi lasă fără ocupație.

Jullian, care se gândește numai la stările de lucruri după cucerirea lui Cesar, observă că aceste strămutări nu erau oprite prin lege.²

Alții semnaleză grupele importante de negustori romani care se află la Gentius, sau în Salona, în Lissus, în Narona, cum am văzut, în Nauportus.³ Pentru coloniile din

¹ *O. c.*, III, p. 100.

² *L. c.*, p. 13. Acolo însă marii proprietari – care nu se vor afla în Dacia – „cumpără oameni”; *ibid.*, p. 26.

³ Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im romischen kaiserreiche*, Berlin, 1909, p. 301. Că inscripțiile lor sepulcrale sunt în grecește nu e dovadă că ei vorbeau această limbă; *cf. ibid.*, p. 35. De altfel, pentru

Balcani: Patras, Dymen, Corint, Megara, Buthroton, Actium (Nicomopolis), Pella, Stobi, Bulidum, Dium, Cassandria, Philippi, Develtum, Flaviopolis, Apros și Patianae, materialul, din Pliniu și Strabon, a fost adunat, acum vreo cincizeci de ani, de istoricul ceh Pié¹. La Adriatica îi găsim și în Ridita, Pilavona, Acrivium, Butua.²

Exemplul Panoniei contribuie și el chestiunea încetei penetrații populare. Până târziu sub August nu este aici provincia romană. Dar, îndată ce Imperiul ia hotărârea de a-și împlânta vulturii, o viață romană foarte înaintată se observă. Și aici n-a fost un lung și greu război, cu stârpirea în parte a indigenilor, ca în Iliria și în viitoarea Dacie. N-a fost nici o aducere de colonii. Legionarul a luat în stăpânire ceea ce pregătise italicul deșțarat în căutarea de pământuri noi.

O astfel de pătrundere se face, în îndepărtatul Apus, cu Gali romanizați și în *agri decumates* înainte de stabilirea *limesului* și așezarea trupelor. Tacit o spune: „orice gal prea ușuratic și obrăznicit de sărăcie a ocupat un pământ de o îndoielnică stăpânire”.³

Mommsen recunoaște și rolul fugarilor pentru crearea romanșilor din Alpi.⁴

O admitere și mai limpede a elementului popular, venind de la sine, fără pomenire în izvoare⁵, în această operă

pătrunderile de negustori, a celor din Provincia lângă Galii Sequisieni, v. P.-L. Lumière, *o.c.*, p. 43.

¹ *Abstammung der Rumänen*, pp. 23-4. Și Filipopol după Dio Cassius, LI, 4.

² Izvoarele, *ibid.*, p. 28. Pentru cetățile grecești în Dalmația, Ad. Bauer, în *Arch.-ep. Mitt.*, XVIII (1895), p. 128 și urm. Cf. Cons. *La province romaine de Dalmatie*, 1882.

³ *Germ.*, 29: *levissimus quisque Gallorum et inopia audax dubiae possessionis solum occupavere.*

⁴ *Die Schweiz in römischer Zeit.*

⁵ V. și C., Daicoviciu, în *Ephemeris dacoromana*, IV., p. 62: „l'attività dei commercianti e dei coloni era considerata dagli antichi come indegna di menzione”. Pentru a enunța această părere justă, din care însă școala căreia-i aparține, cu Pârvan în frunte, s-a ferit a trage concluzii

de romanizare o găsim la arheologul englez, bogat în idei și de un așa de mare merit, Haverfield, care singur a studiat cu atenția cuvenită, într-o lucrare deasă de cuprins, procesul de romanizare: „Italienii, mai ales din clasa peste cea mijlocie (*upper-middle class*), negustori și alții, au emigrat liber și au format subțiri așezări romane, adesea în ținuturi unde nu erau așezate trupe”. Și în notă, dă comparația cu germanii din Galiția și în Ungaria – cu excepția sașilor ardeleni.¹ Dacă ar fi ținut seamă de schimbarea condițiilor economice în Italia la sfârșitul republicii și de nevoile păstoritului transhumant, acest cercetător inteligent ar fi mers, desigur, și mai departe. Ar fi trebuit iarăși să se caute exemple de deznaționalizare din timpurile noastre ca să se vadă că pretutindeni trebuie ca cei care impun limba lor să fie, cum am spus, în număr mai mare și să aibă aceeași ocupație ca cei care-i suferă influența. O romanizare înainte de cucerire o admite el și pentru Britania-de-jos.²

Și Adolf Ficker, statisticianul cel mai serios și mai nepărtinitor al monarhiei austriece, recunoștea că, „de la sine au venit coloniștii romani, meșteri și artiști”.³ Mai pe urmă, prin anii 1890, Traugott Tamm, care aducea o oarecare tinerețe și cunoștințe de antropogeografie în judecarea problemelor sud-est europene, admitea că „romanizarea Dalmației s-au făcut aproape fără sprijinul Romei oficiale, al puterilor

în sensul tezei mele, d-sa se sprijină pe C. Patsch, *Die Herzegowina einst und jetzt*, p. 76. Și totuși, d. Daicoviciu admite, pe lângă muncitorii pentru capitaliști, și de aceia care veneau „per conto proprio”; *ibid.*, p. 65. Ba vede și deosebirea între *epoca înainte de Cesar*, în care *inițiativa individuală predomină*, și aceea a impulsului oficial (*ibid.*, pp. 66-7). Vorbindu-se de nerodirea *hinterlandului* (*ibid.*, p. 115), se uită ciobanii pomeniți în *Scriptores rei rusticae*. Referindu-se la America, d. Daicoviciu înțelege totuși legile emigrației (*ibid.*, p. 118). Dar desigur nu în inscripții se pot găsi urmele unei pătrunderi lente de element popular.

¹ *The Romanization of Roman Britain*, p. 14 și nota 1.

² Haverfield, în *Encyclopaedia Britannica*, IV, p. 586.

³ *Die Völkerstämme der ocsterreichisch-ungarischen Monarchie*, Viena 1869, p. 5.

administrative și militare, căci „legiunile au fost retrase foarte repede după pacificarea țării și strămutate în regiuni mai amenințate”, dar ca factor activ el vede numai pe negustorul italic așezat de capul lui.¹ Dar îndată el a trebuit să se gândească la faptul, de netăgăduit, că „semințiile de păstori care băciuiau aproape de coastă au fost mai mult sau mai puțin romanizate”.²

Și în ce privește însăși colonizarea Daciei, atestată, precum se va vedea în capitolul care o privește, cu „nesfârșitele mulțimi de oameni”, abia de scriitorii din veacul al IV-lea, Tamm observa că poate năvălirea, pe care o crede eteroclită, s-au făcut „cu totul de la sine, fără înrâurire și presiune de stat, cam ca astăzi în Uniunea nord-americană un *boom* sau ca în California, Australia, Transvaal, subita îngrămădire de căutători de aur”³, – dar trebuie să se observe că nicăieri nu se vede aici o lume deosebit de întreprinzătoare, de bogată, nimic din psihologia parvenitului. Același scriitor admite că și în alte provincii s-au putut petrece același lucru, care nu preocupa o publicitate pur politică și oficială.⁴

„În urma apăsătoarei datorii militare”, scria, de altfel, și un istoric așa de bine informat și de sigur în concluziile lui ca I. M. Hartmann, „și a concurenței grâului de peste mare dispăru în ultimul deceniu al republicii romane tot mai mult țărănul italian și făcu loc marelui proprietar, care-și depunea bogățiile îngrămădite ca administrator de provincie sau publican în țara italică⁵ și în urma capitalului era în stare să și gospodărească mai intensiv, dacă nu prefera să lase întinsele-i teritorii turmelor sale. Puternicul izgonea pe vecinul său, omul mic, care-i era dator, *vel pretios vel iniuria*⁶, de pe

¹ *Ursprung der Rumänen*, p. 13.

² *Ibid.*, p. 14.

³ *Ibid.*, p. 25.

⁴ Dar el presupune că nici n-a fost prea multă lume; altfel paza militară ar fi fost mai puternică. Dar, după sfărâmarea coaliției barbare, *contra cui?*

⁵ Citat Cicerone, *De officiis*, I, 42.

⁶ Se citează și Seneca, *Epistolae*, 90, 39 și Apian, I, 7, (adus înainte aici, mai sus).

brazda moștenită, și cete de sclavi ai stăpânului teritorial lucrau de acum grădini și ogoare sau pășteau turmele”¹. Aceasta ar fi mers, după același, până ce, în prima epocă imperială, s-ar fi restabilit munca liberă.²

La noi, Pârvan scria: „ba chiar plugari romani vor fi trecut dincoace, întrucât locul era larg și roditor, iar țara nu era barbară. Nici n-a apucat dar bine împărăția să ajungă la Dunăre și, fie cu sprijinul, fie, mai ales, fără niciun fel de îndemn al statului roman, romanii singuratici, din ce în ce mai mulți, au trecut Dunărea și încet-încet apele mari ale cuceririi pașnice romane agricole și negustorești s-au întins și peste ținuturile noastre (încă în secolul I după Hristos)”³; *e de crezut însă că aceasta s-a petrecut cu mult înainte, sub Republică, în momentul crizei agrare*. Sau aiurea: „romanii pătrunseră întâi că agricultori și negustori, în cele mai multe cazuri pe urmele grecilor și pe drumurile folosite de ei”.⁴

La 1928, unul din cei mai de seamă elevi ai lui Pârvan, dl. Radu Vulpe, exprima aceeași părere: „Romanizarea Daciei și a Moesiilor, de populația getică s-au făcut *atât înainte*, cât și după cucerire, prin mijlocirea acestor provincii care, în cea mai mare parte, aveau ca bază etnică pe străvechii Iliri”.⁵

Și un alt tânăr cercetător român al antichității clasice, dl. Gheorghe Cantacuzino, ocupându-se mai mult de *canabe*, vorbește de „populația care trăia alături de ocupația militară care urma ori *deschidea* drumul armatelor romane victorioase”.⁶ Ori, în alt loc: „În Dacia-de-jos, veterani, împreună cu negustori, pot să fi venit înainte de cucerirea romană”⁷. Și, de altfel, același observa „că, prin elemente recrutate sau prin șederea în Orient, armatele cărora, ca și coloniștilor trimiși

¹ *Ueber den römischen Colonat und seinen Zusammenhang mit dem Militärdienste*, în *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 125.

² Ar arăta-o scrisoarea lui Pliniu cel Tânăr, III, 19. Sclavii nu mai veneau, spune Hartmann, prin războaie (p. 126).

³ *Castrul de la Poiana*, p. 13.

⁴ *Începuturile*, p. 65.

⁵ *Rev. Ist.* din acel an, p. 289.

⁶ *Colonizarea orientală în Illyricum*, în *Mem. Ac. Rom.*, III, VIII, p. 389.

⁷ *Ibid.*, p. 392.